

Лекція 2. Релігії давнього населення України

Перелік питань:

1. Археологічні свідчення релігійних уявлень прадавнього населення України
2. Релігійні уявлення доби енеоліту-бронзи (IV–II тис. до н. е.)
3. Артефакти Трипільської культури (V–III тис. до н. е.)
4. Релігія та міфологія кочових народів Північного Причорномор'я I тис. до н. е.
5. Язичництво давніх слов'ян: міфологія, демонологія, сакральна організація

Література:

1. Залізняк Л. Л. Етногенез українського народу. Київ : Ліра-К, 2025. 368 с.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу. Київ : Центр учбової літератури. 2021. 320 с.

Вступ

Релігійні уявлення давнього населення України формувалися протягом десятків тисячоліть – від палеоліту до раннього середньовіччя. У цей період на території України існували різні археологічні культури, кожна з яких залишила власні сліди сакральних практик, міфологічних уявлень та ритуалів.

Оскільки писемні джерела з'являються лише в ранньому середньовіччі, головним інструментом реконструкції релігійності є **археологія**: поховання, культові споруди, пластика, символіка, ритуальні предмети.

У лекції розглянемо ключові етапи розвитку релігійних уявлень на території України:

- енеоліт і бронзову добу;
- Трипільську культуру;
- релігію кочових народів Північного Причорномор'я;
- язичництво давніх слов'ян.

1. Археологічні свідчення релігійних уявлень прадавнього населення України

Археологічні матеріали дозволяють реконструювати найдавніші форми релігійності. До таких свідчень належать:

1.1. Поховальні обряди

Поховання є одним із найважливіших джерел інформації про вірування.

Вони демонструють уявлення про потойбіччя, культ предків, соціальну структуру.

Типові елементи:

- орієнтація тіла за сторонами світу;
- супровідний інвентар (зброя, прикраси, посуд);
- жертвоприношення тварин;
- вторинні поховання (особливо в катакомбній культурі).

1.2. Культові споруди та місця

Археологи виявляють:

- відкриті святилища;
- жертовники;
- культові ями;
- спеціальні архітектурні комплекси.

1.3. Антропоморфна та зооморфна пластика

Статуетки, ідоли, фігурки тварин відображають уявлення про богів, духів, тотемів.

1.4. Орнамент і символіка

Символи виконували сакральну функцію:

- спіралі – циклічність життя;
- кола – сонце;
- ромби та трикутники – жіноче начало;

- меандри – вода, рух.

1.5. Ритуальні предмети

Амулети, спеціальні посудини, зооморфні фігурки, зброя з культовими ознаками.

2. Релігійні уявлення доби енеоліту–бронзи (IV–II тис. до н. е.)

У цей період на території України існували різні археологічні культури:

трипільська, середньостогівська, ямна, катакомбна, зрубна.

2.1. Культ Великої Богині

Енеоліт характеризується домінуванням жіночого божества – покровительки родючості, землі, життя.

Про це свідчать:

- численні жіночі статуетки;
- акцент на дітородних ознаках;
- символіка родючості.

2.2. Солярні культи

У бронзовій добі поширюються уявлення про сонце як джерело життя.

Символи:

- кола, хрести, свастики;
- бронзові диски;
- орнаментальні композиції.

2.3. Культ предків

Поховальні обряди стають складнішими.

Характерні:

- вторинні поховання;
- збереження черепів;
- ритуальні маніпуляції з кістками.

2.4. Жертвоприношення

Переважно тваринні:

- бики, вівці, коні.

У деяких культурах – сліди людських жертв.

2.5. Магічні практики

Амулети, ритуальні посудини, зооморфні фігурки, предмети зі спеціальними знаками.

3. Артефакти Трипільської культури (V–III тис. до н. е.)

Трипільська культура – одна з найяскравіших у Європі енеоліту. Її релігійні уявлення добре представлені археологічними знахідками.

3.1. Культ Великої Богині

Жіночі статуетки – один із наймасовіших типів артефактів.

Вони символізують:

- родючість;
- материнство;
- продовження роду.

3.2. Культ тварин

Особливе місце займають:

- бик – сила, родючість;
- птах – посередник між світами;
- змія – вода, охорона дому.

3.3. Модельки жител і святилищ

Мініатюрні глиняні моделі відтворюють структуру культових споруд:

- вівтарі;
- жертвні місця;
- ритуальні платформи.

3.4. Орнамент як сакральний код

Орнамент трипільців має ритуальне значення:

- спіралі – рух часу;
- меандри – вода;
- трикутники – жіноче начало;
- кола – сонце.

3.5. Поховальні практики

Поховань мало – ймовірно, існували:

- кремація;
- інші форми утилізації тіла.

Це свідчить про складні уявлення про потойбіччя.

4. Релігія та міфологія кочових народів Північного Причорномор'я I тис. до н. е.

У цей період територію України населяли киммерійці, скіфи, сармати.

4.1. Киммерійці (IX–VII ст. до н. е.)

Основні риси:

- культ коня;
- культ зброї;
- анімізм і тотемізм;
- зооморфні прикраси.

4.2. Скіфи (VII–III ст. до н. е.)

Скіфська релігія відома завдяки Геродоту та археології.

Пантеон:

- Табіті – богиня вогню;
- Папай – верховний бог;
- Апі – богиня-земля;
- Гойтосир – бог сонця;
- Аргімпаса – богиня родючості;
- Тагімасад – бог води.

Ключові елементи:

- культ меча;
- курганні поховання;
- людські жертви при похованні царів;
- «звіриний стиль» у мистецтві.

4.3. Сармати (III ст. до н. е. – IV ст. н. е.)

Основні риси:

- культ жіночих божеств;
- магія та шаманізм;
- поховання з кіньми;
- ритуальні посудини та амулети.

5. Язичництво давніх слов'ян: міфологія, демонологія, сакральна організація

Слов'янська релігія формувалася впродовж I тис. до н. е. – I тис. н. е. і зберігала архаїчні риси аж до християнізації.

5.1. Міфологія давніх слов'ян

Основні риси:

- політеїзм;
- культ природи;

- культ предків;
- дуалістична структура світу;
- аграрний календар.

Пантеон:

- Перун – бог грому і війни;
- Велес – бог худоби, магії, підземного світу;
- Дажбог – бог сонця;
- Стрибог – бог вітрів;
- Мокоша – богиня жіночої долі;
- Сварог – небесний коваль.

5.2. Демонологія слов'ян

Духи природи:

- лісовик;
- водяник;
- русалки;
- польовик.

Домашні духи:

- домовик;
- овінник;
- банник.

Духи-покійники:

- нави;
- упирі;
- берегині.

5.3. Сакральна організація

Святилища (капища):

- відкриті майданчики;
- ідоли;
- жертовники;
- культові ями.

Жерці (волхви):

- здійснювали жертвоприношення;
- тлумачили знаки;
- керували календарними обрядами.

Жертвоприношення:

- тваринні;
- рідше – людські;
- дари воді, вогню, деревам.

Річний календар:

- Коляда;
- Масниця;
- Купайло;
- Обжинки;
- Діди.

Висновки

Релігійні уявлення давнього населення України формувалися впродовж тисячоліть і відображають:

- розвиток соціальних структур;
- зміну господарських укладів;
- контакти між культурами;

- еволюцію міфологічних систем.

Від трипільських культів родючості до скіфського пантеону, від бронзових солярних символів до слов'янського політеїзму – ця історія демонструє багатство духовної культури, що стала підґрунтям для подальшого розвитку релігійних традицій на українських землях.